

Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. статей. Філологічні науки / [редкол.: П. І. Білоусенко, Т. В. Хом'як та ін.]. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. – С. 5–8.

УДК 82.091-311.2'06

СПЕЦИФІКА КОМПОЗИЦІЇ РОМАНІВ М. ШОЛОХОВА „ТИХИЙ ДОН” І М. СТЕЛЬМАХА „КРОВ ЛЮДСЬКА – НЕ ВОДИЦЯ”

Адамович А. Є., аспірант

Запорізький національний університет

У статті робиться спроба порівняльного аналізу композиції романів М. Шолохова і М. Стельмаха. Об'єктом дослідження виступають такі твори, як „Тихий Дон” та „Кров людська – не водиця”. Мета автора полягає у визначенні специфіки композиції романів, що є свідченням їхньої стильової своєрідності і виявленням індивідуальної манери письменників.

Ключові слова: композиція, авторська позиція, авторський відступ, психологічна, емоційна, гносеологічна, онтологічна функції, образ оповідача, автора.

Адамович А. Е. СПЕЦИФИКА КОМПОЗИЦИИ РОМАНОВ М. ШОЛОХОВА „ТИХИЙ ДОН” И М. СТЕЛЬМАХА „КРОВЬ ЛЮДСКАЯ – НЕ ВОДИЦА”/ Запорожский национальный университет, Украина.

В статье делается попытка сравнительного анализа композиции романов М. Шолохова и М. Стельмаха. Объектом исследования выступают такие произведения, как „Тихий Дон” и „Кровь людская – не водица”. Цель автора состоит в определении специфики композиции романов, которая является показателем их стилевого своеобразия и проявлением индивидуальной манеры писателей.

Ключевые слова: композиция, авторская позиция, авторское отступление, психологическая, эмоциональная, гносеологическая, онтологическая функции, образ повествователя, автора.

Adamovych A. THE SPECIFIC OF COMPOSITION OF THE NOVELS „AND QUIET FLOWS THE DON” BY M. SHOLOKHOV AND „THE HUMAN’S BLOOD IS NOT WATER” BY M. STEL’MAH”/ Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article gives the comparative attempt of composition of the novels written by M. Sholokhov and M. Stel'mah. The object of the research includes such works as „And Quiet Flows the Don” and „The Human's Blood is Not Water”. The author's aim is the determination of specific of the novels composition which is a figure of a style originality and demonstration of the writers' individual manner.

Key words: composition, the author's position, the author's excursive, psychological, emotional, gnoseological, ontological functions, the narrator's figure, the author's figure.

Нове прочитання творів М. Стельмаха і М. Шолохова потребує уваги дослідників, оскільки до цього поетику їхніх романів намагалися розглядати через призму соціальних ідей. Аналізу композиції творів згаданих письменників приділялася увага у монографічних працях і наукових розвідках В. Тамахіна, Л. Якименка, К. Рудакова, І. Семенчука, М. Домницького, Н. Заверталюк та інших видатних літературознавців. Актуальність даного дослідження, виконаного в рамках загальної наукової теми „М. Шолохов і М. Стельмах: національна специфіка і типологія”, полягає в тому, що аналіз обох романів здійснюється в історико-типологічному аспекті. А це, безумовно, поглибить знання про літературний процес ХХ століття в цілому та допоможе зрозуміти своєрідність архітекτονіки романів зокрема.

Вивчаючи творчість письменників, ми завжди звертаємо увагу на особливості композиції твору, „щоб художній світ справді „злетів”, не тільки схвилював, а потряс серця читачів”[1, 60]

Принципом осмислення композиції може бути особисте сприйняття митцями певної ідеї, яку вони намагаються пронести через художній твір. І в цьому романи М. Шолохова і М. Стельмаха, присвячені долі народу, є майже співзвучними.

На сьогодні в літературознавстві вагомою проблемою залишається визначення типових та специфічних елементів композиції, які стають об'єктом розгляду в нашій статті. Буде проаналізовано взаємозв'язок окремих розділів романів, функції авторських відступів та своєрідність повісткування в романах „Тихий Дон” М. Шолохова та „Кров людська – не водиця” М. Стельмаха.

Для композиції романів „Кров людська – не водиця” і „Тихий Дон” характерна глибока життєвість положень та їх взаємозв'язків. Головний внутрішній принцип структури твору – антитеза - проходить через увесь роман „Тихий Дон”. Принцип контрасту визначає послідовність та ідейний зв'язок окремих сцен, розділів. Так у романі „Кров людська – не водиця” сцени родинного життя перегукуються з таємними змовами, жорстокістю боротьби, наприклад: сцени зборів селян і наради у хаті куркуля

Сизоненка або протиставлення приїзду старого Горицвіта до Тимофія та відвідування останнього Січкарем.

Ідейний задум роману Стельмаха композиційно виражається ущільнено – як у просторі, так і в часовому проміжку, що також впливає на послідовність розділів твору. Автор спеціально обмежує оповідь кількома днями. Митець намагається не описувати події у хронологічному порядку, а відтворити вирішальні ситуації в житті людей. Саме через це деякі розділи сприймаються як окремі оповіді-новели, об'єднані тільки за основною сюжетною лінією. Це можна порівняти з монтажем у кінематографі. Цим роман М. Стельмаха перегукується з кінофільмами О. Довженка. Наприклад, зав'язка головних сюжетних ліній відбувається протягом ночі, а з 3 розділу до 25 – означення часу обмежується словом „осінь”: „земля краще за все пахне осінню”, „вереснева тиша”, „вересневе сонце”.

Події в романі „Кров людська – не водиця” „...відбуваються в теперішньому часі, але можна відчутти перспективу на майбутнє”[2, 39]. Слід зауважити, що розділи-відступи у минуле подаються письменником, більш епізодично і служать для точного відображення теперішніх подій. Збіг закінчень з початками у наведених романах Стельмаха і Шолохова виконують композиційну функцію об'єднання розділів. Наприклад, повернення Підпригори до юнацьких та дитячих років у романі „Кров людська – не водиця” показує його справжній, ще не зіпсований „*дурною романтикою*”, внутрішній світ і створює умови для нових стосунків з іншими людьми. У „Тихому Доні” ж ми бачимо такі перевтілення, коли в характері людини, яка повністю змінилася (Григорій), спливають давно забуті риси, ті, що є перспективними і визначальними для даного персонажа. Отже, і в романі „Тихий Дон” М. Шолохова час максимально спрямований у майбутнє.

На перший погляд частини „Тихого Дону” ніби не пов'язані між собою. „1-а книга епопеї, точніше перші дві її частини вирізняються природним часом зображення і сприйняття, відповідно до селянського побуту трудової козачої маси і рис середньовіччя, патріархальщини в замкненому стані”[3, 83]. Послідовність розділів другої і третьої книг зумовлена принципом спіральної побудови твору: герої опиняються в майже аналогічних ситуаціях, щоб осмислити їх і прийняти нові рішення. Наприклад, Григорій у приватному плані чотири рази стикається зі Степаном, у соціальному та одночасно моральному - з людьми різних ідеологічних таборів. Його постійні роздуми показують, що він готовий піти у майбутнє, яке вже не буде звичайним повторенням минулого. Кожний розділ четвертого тому є одним із фінальних розв'язань долі героя: саме тут відбуваються значні зміни в роздумах, діях, відчуттях. Так, Ільїнічна змінює своє ставлення до Аксинії, через яку онуки залишилися без матері, змінює вона ставлення і до Кошевого – жінка відчуває до нього материнську жалість. З'ясовуються стосунки людини з усім світом, показуються справжні риси характеру. Саме послідовність розділів у четвертому томі допомагає розкрити зміни у поглядах персонажів. Розповідь про життя мирного населення на хуторі Татарському майже не переривається розділами про воєнні дії - завдяки цьому читач може простежити за душевними переживаннями героїв і зрозуміти складність їх остаточного вибору.

Деякі критики вважають, що в заключних розділах роману „Кров людська – не водиця” відчутно певну композиційну недовершеність. Оскільки там, де вводяться нові епізодичні персонажі з ворожого табору, М. Стельмах обмежується загально-публіцистичними характеристиками людей та політичних подій. Розділи здаються відокремленими через велику кількість нових персонажів, а це якоюсь мірою ускладнює переказ роману, схожого на ліричний вірш. Але письменник зумисне не бажає наділяти проміжних персонажів якимись визначними рисами, бо намагається привернути увагу не до героїв, а до подій, щоб довести безглуздість війн. Наприклад, завдяки змалюванню великої кількості героїв, згодних воювати за того, хто може хоч би краще нагодувати, показано фіаско армії на тлі миру і спокою буття хліборобів (останні події в таборі Петлюри).

Послідовність розділів у згаданих романах диктується умовами жанру, а отже залежить і від авторської позиції, яка також простежується й у ряді позафабульних елементів композиції. Змальовуючи дійсність, і М. Шолохов, і М. Стельмах вдаються до авторських відступів або роздумів, які є своєрідним коментарем до розвитку подій, а інколи і носієм ідеї твору. Однак обидва митці керуються виключно особистим художнім мисленням, а звідси - різною манерою зображення і розташування їх у тексті.

Ліричні відступи авторів підсилюються пейзажними замальовками, відповідними до проблематики творів. У М. Шолохова і М. Стельмаха спостерігаємо багатство відтінків, кольорів, мінливість природи. Але нерідко у згаданих романах ці відступи набувають проблемного та філософського звучання, посилюють емоційний вплив творів на читача.

У романі „Кров людська – не водиця” М. Стельмах використовує на початку розділів своєрідні авторські відступи – природні „попередження”, що заглиблюють читача в сутність подій. Автор показує різні відтінки осені через пейзаж-консонанс, що сприяє більш глибокому розумінню внутрішнього світу персонажів. Це досягається і використанням в авторських ліричних відступах фольклорної основи. Так, наприклад, у Стельмаха читаємо: „*Велика вереснева тиша стоїть над землею./ Село, зачароване зор'яним небом, хороше синіє розкиданими хатками... Зрідка спросоння заскрипить журавель..., і знову*

тиша, мов у доброму сні...”[4, 25]. Цей відступ посилює відчуття спокою, миролюбності Горицвіта і Мірошніченка, їх взаємної приязні.

Друга частина згаданого авторського відступу, що є своєрідним філософським роздумом, несе велике емоційне навантаження: „*І навіть не віриться, що є ще війни на землі, що нелюдська злоба в останніх корчах цідить ріки людської крові, що ще дуже вчені і дуже ненависні люди, мов старці, вимолюють по всіх заграничах і червінці, і зброю, щоб заарканити ними здіблену землю*”[4, 25]. Автор прагне філософського осмислення сюжету роману.

Індивідуальною манерою Шолохова є широке використання проблемних та філософських авторських відступів, у яких проводиться паралель між життям природи і людини, у кінцівках розділів роману. Письменник змальовує пейзажі-дисонанси, які надають напруженості та емоційності подіям. Але на відміну від Стельмаха, Шолохов частіше за основу бере більш реалістичні, навіть трагедійні картини. У романі „Тихий Дон” майстерно змальована сутність природи допомагає зрозуміти світосприйняття митця. У кінці ХХХ розділу 2-го тому перед читачем розкривається сутність життя: „*Через полмесяца зарос махонький холмик подорожником... Вскоре приехал... какой-то старик..., поставил... часовню... Под треугольным навесом ее в темноте теплится скорбный лик божьей матери, ... мохнатила черная вязь славянского письма... Старик уехал, а в степи осталась часовня горюнит глаза прохожих, ... будить в сердцах невнятную тоску./ И еще – в мае бились возле часовни стрепета...: бились за самку, за право на жизнь, на любовь, на размножение. А спустя немного тут же... положила самка стрепета девять ... яиц... и села на них, грея их теплом своего тела...*”[5, 617].

Видатні майстри художнього слова вдало передають почуття своїх персонажів, їхні переживання. Отже, ще однією функцією, яку виконують авторські відступи і у Стельмаха, і у Шолохова, є психологічна. Завдяки цьому роздуми авторів ще й „...органічно включаються в образну систему...”, будучи рушієм сюжету”[6, 26].

Авторські відступи в романах сприяють повнішому розкриттю характерів. Наприклад, у Стельмаха читаємо: „*Безмірна терпеливість людини./ Життя може забрати у неї найближчих, розбити кохання, украсти щастя, але людина лишається людиною. Однак досить підсікти надії – отой неясний берег сподівань..., - як людина стає живим трупом*”[4, 223-224]. Так у тексті підкреслюються особливі риси характеру Данила Підпригори. Письменник також перефразовує в авторському мовленні деякі прислів'я, що робить їх більш звуженими, але й більш точними у змалюванні реалістичних картин: „*Але журба журбою, а жива людина має думати про живе; де жити правдою, а де хитрістю*”[4, 232] (стосовно характеру Марійки Бондар). Або Шолохов пише: „*В годину смуты и разврата/ Не осудите, братья, брата*”[5, 617], - про Валета, використовуючи слов'янські мотиви написання епітафії. Це допомагає змалювати не тільки характер згаданого героя, але й усіх інших героїв твору. За допомогою відступу письменник змальовує почуття Аксинії під час останнього примирення з Григорієм, коли вона, нарешті, відчула себе „рідною” коханому чоловікові: „*В сущности, человеку надо очень немного, чтобы он был счастлив. Аксинья, во всяком случае, была счастлива в этот вечер*”[7, 626]. Як бачимо, М. Шолохов „підносить дійсність до пісенного образу”[8, 117], а М. Стельмах змальовує дійсність через поетичний образ.

Щоб підкреслити вагомість й актуальність проблем, письменники вдаються до невластивих авторських відступів, вкладених до вуст оповідачів. У текстах романів часто використовуються листи та політичні тексти (накази петлюрівців, протоколи зборів селян, лист із повідомленням про смерть Григорія, уривки з щоденника вбитого офіцера, із постанов з'їзду козаків). Саме завдяки цим документам, які також є своєрідною основою для аналізу образів, досягається враження достовірності зображених подій.

Важливо виділити і дві ширші, узагальнюючі функції авторських відступів у згаданих романах: онтологічну, за допомогою якої перед читачем розкривається увесь жах війни і необдуманість, непередбачуваність, а інколи безладність будови життя людства; та гносеологічну, що показує ніби закодований у текстах ключ до кращого світу. Зведені до купи в авторських відступах, вони утримують від поспішних висновків, допомагають героям осягнути несподіваність буття.

Від позиції автора залежить також і вибір форми повістуння. Оповідь в романах „Кров людська – не водиця” і „Тихий Дон” ведеться не від автора, який може все сказати наперед, а від особи вигаданого співучасника. Саме через образ оповідача відбувається взаємозв'язок (особиста форма стосунків) героїв з письменниками, останніх з читачем, який має змогу самостійно визначити головних персонажів, їхні думки, дії.

У романі Стельмаха „Кров людська – не водиця” оповідь ведеться від третьої особи, якій відводиться значна роль. І саме цьому оповідачеві – свідкові, який висловлює людську думку, надається прерогатива висловлювати судження про внутрішні мотиви вчинків героїв. У перших розділах роману образ оповідача часто відображає погляди саме позитивних персонажів (Степана Кушніра, Свирида Мірошніченка, Тимофія Горицвіта), не заглиблюючись до психології негативних. Хоча така думка

зазнає суттєвих змін у процесі розгортання сюжету. За допомогою образу оповідача автор простежує і частково виправдовує вчинки деяких людей (Данило Підпригора). Отже, Стельмах використав образ оповідача як представника тієї частини народної маси, яка, хоча і припускається помилок, іде шляхом еволюції, прогресує. Саме така форма повісткування допомагає зрозуміти характер героїв в процесі їхнього розвитку, а через це – той чи інший поворот долі. Вибір такої форми повісткування й особи оповідача дає змогу авторові здійснити художній задум відповідно до специфіки жанру.

Образ автора існує у формі авторських суджень (відступів), як „суб’єкт мови, що формує художню систему твору”[6, 19]. У романі Стельмаха важко відрізнити мову автора від розповіді оповідача через її фольклорність. У романі Шолохова літературне авторське мовлення вживається значно частіше.

У „Тихому Доні” оповідь також ведеться від третьої особи. Це дає можливість читачеві самостійно робити висновки, стежачи за трансформацією характерів персонажів. Хоча вигаданий оповідач є звичайним спостерігачем, який не висловлює власної думки, у його образі відбиваються погляди героїв, він ніби вбирає багатоголосо складного характеру. Особливістю творчої манери письменника є малювання образу оповідача – виразника світосприймання всіх героїв твору як позитивних, так і негативних. Такий вибір повісткування сприяє розкриттю провідної ідеї твору.

Образ оповідача об’єднує величезний за обсягом матеріал в одне ціле. Тільки на перший погляд здається, що вільна озповідь не пов’язана з долею головних героїв. У романі „Тихий Дон” саме через стиль усної оповіді глибоко сприймається трагедія Григорія і осмислюється сенс його життя. Тому в повістванні оповідача ніби звучать судження багатьох персонажів, що є характерним для творчості М. Шолохова. Наприклад, вислів „Григорий положительно стал не тот” може бути вираженням міркувань оповідача, думки самого Григорія, його матері, Аксинії. Бо, якщо у перших розділах народне судження виступає у формі безособовій, збірній („хуторское”), то в останніх частинах воно переважно передається конкретними персонажами (Прохор Зиков, Ільїнічна, Чумаков) Отже, народне судження, виражене оповідачем, є не просто побутовим - воно змінюється, заперечуючи бездуховне, антиприродне. Фінал повертає читача до початку через мотив пам’яті: побуту, протиріч, забобонів (розправа хуторян над турчанкою, батька над сином, чоловіка над жінкою...), що здавалися природними для жителів хутора, але постали по-новому під час пошуків правди.

Автори не намагаються відтворити події точно. Їх завдання - наблизити читача до періоду жорстокої боротьби і передати почуття героїв саме у час випробувань. Форма ж повісткування від третьої особи є яскравим прикладом своєрідності манери, світосприймання митців, оскільки позиція автора „не може не позначитися на доборі життєвих фактів, їх, розташуванні й трактуванні, що й створює образну систему того чи іншого художнього твору”[6, 20].

Отже, специфіка композиції в досліджуваних романах М. Шолохова і М. Стельмаха визначається ідейно-естетичною оцінкою (позицією) авторів. Аналіз розглянутих елементів підтверджує їх поліфункціональність, яка формує стильову своєрідність творів та індивідуальну манеру письменників у цілому. Проте, щоб мати повне уявлення про художню структуру романів, необхідно з’ясувати місце і значення в ній й інших компонентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Семенчук Іван. Романи М. Стельмаха. – К.: Рад. письм., 1976 – 214 с.
2. Заверталоук Н.И. Сюжетно-композиционные особенности романа М. Стельмаха „Кровь людская – не водица”// Филологические науки, 1982.- № 2.- С. 38-43.
3. Дарьялова Л. Н. Философско-эстетическая концепция художественного времени и пространства в эпопее Шолохова «Тихий Дон» // Жанр и композиция литературного произведения. – Калининград: Калининградский ун-т, 1976.- С. 81-88.
4. Стельмах М. П. Твори: У 7 т. – К.: Дніпро, 1982. – Т. 2. - 592 с.
5. Шолохов М. А. Тихий Дон: В 4-х кн. – Ростов-на-Дону: Ростовское книжное издательство, 1969.- Кн. 1-2. – 618 с.
6. Гуменний Микола. Поетика романного жанру Олесь Гончара: проблеми типологій. Монографія. – К.: Акцент, 2005. – 240 с.
7. Шолохов М. А. Тихий Дон: В 4-х кн.. – Ростов-на-Дону: Ростовское книжное издательство, 1969.- Кн. 3-4.- 710 с.
8. Різниченко. Тетяна. Типологія пейзажу в творах М. Шолохова і М. Стельмаха //Шолохов і укр. література: Зб. статей / Упор. А. В. Кулінич. – К.: Дніпро, 1985 – С. 102-117.

